

Dorota Filar
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4692-8894>
e-mail: dorota.filar@poczta.umcs.lublin.pl

**Czy „szyja kręci mózgiem”?
Somatyzmy w językowym obrazie świata
(na przykładzie leksemu *szyja*
i wyrazów bliskoznacznych)**

**„Does the neck make the brain go round”?
Body parts in the linguistic view of the world
(the case of the Polish *szyja* ‘neck’ and synonymous words)**

Abstrakt

Choć mogłoby się wydawać, że analizowany leksem – *szyja* – nie ma fundamentalnego znaczenia w językowej interpretacji świata i człowieka, to – jak wynika z niniejszych badań – nawet ten drobny element „mapy somatycznej” ma w polszczyźnie stosunkowo duży ładunek konceptualny. Punkt wyjścia analizy stanowią podstawowe, najprostsze treści pojęciowe, wpisane w definicje leksykalne i w najsilniej utrwalone znaczenia. Stopniowo opis jest rozszerzany o bardziej szczegółowe konceptualizacje, w tym treści rozwijane w wybranych tekstach współczesnych. Poczynając od CECH FIZYCZNYCH i FUNKCJI ANATOMICZNYCH, poprzez odniesienia do ZDROWIA I CHOROBY, opis sięga językowej konceptualizacji złożonych RELACJI MIĘDZYLUDZKICH i GESTÓW, także tych, które przywołują pojęcia ŻYCIA i ŚMIERCI. Artykuł nawiązuje do badań nad językowym obrazem świata oraz do założeń semantyki ramowej. Co istotne, zakładam, że w analizach nie można pominąć zmian, jakie zachodzą we współczesnym sposobie rozumienia organizacji świata oraz miejsca, jakie w nim zajmuje człowiek. Zmiany te przekładają się bowiem na obraz wyrażany w języku.

Słowa kluczowe: semantyka, językowy obraz świata, somatyzm, *szyja*

Abstract

It would seem that the Polish lexeme *szyja* ‘neck’ occupies an inconspicuous position in the linguistic interpretation of the world and of humans. However, as this study shows, even this small element of the “body map” in Polish has a relatively large conceptual load. The starting point for the analysis is the basic conceptual content inherent in lexical definitions and in the most entrenched conventional meanings. The description is then gradually extended onto more detailed conceptualizations, including meanings activated in contemporary written texts. Beginning with PHYSICAL CHARACTERISTICS

and ANATOMICAL FUNCTIONS, through references to HEALTH and ILLNESS, the description reaches the linguistic conceptualization of complex HUMAN RELATIONSHIPS and GESTURES, including those that invoke the concepts of LIFE and DEATH. This study is couched within research on linguistic worldview and the principles of frame semantics. It is assumed that analysis cannot disregard the changes that take place in contemporary understanding of the world and the place of humans within it, as these changes have a bearing on the linguistic worldview.

Key words: semantics, the linguistic view of the world, body parts, neck

Wprowadzenie

Co kryje się za pytaniem z felietonu Sylwii Kubryńskiej (2015): „Czy szyja kręci mózgiem”? Czy jest ono jedynie sygnałem indywidualnej, autorskiej interpretacji świata, czy także przykładem nasycenia słów „wiedzą wspólną”¹, gromadzącą doświadczenia, postawy i współczesne światopoglądowe polemiki?

Przyjmuję tu tezę o zależności znaczenia językowego od wiedzy o świecie, której nie można uznać za ostatecznie „sformatowaną i utrwaloną w języku”, pomijając jej otwartość, ewolucję, aż po współczesne zmiany w rozumieniu organizacji świata. Nawiązując do badań nad językowym obrazem świata zakładam, że obraz językowy jest pochodną zarówno uniwersalnych mechanizmów poznawczych, jak i historii, tradycji, kultury danej społeczności, aż po współczesne zjawiska, np. nowe praktyki społeczne i elementy ewoluującej wiedzy naukowej. Na językowy obraz świata składają się więc różnorodne, oferowane użytkownikom języka „cząstki wiedzy” motywowane zarówno uniwersalnymi cechami ludzkiej natury, jak i nawarstwiająca się przez stulecia, aż do współczesności, wiedzą kulturową, społeczną, naukową; „im bogatsza jest historia i tradycja społeczności językowej – tym większa złożoność, różnorodność wnioskujących do języka perspektyw. Wiedza ta nie jest statyczna i ostatecznie »sformatowana«. Stanowi raczej, stale wzbogacany, kognitywny »repertuar« języka” (Filar 2013: 28).

Dla współczesnej lingwistyki ważne jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, „co »ludzie myślą«, gdy danego słowa używają” (Wierzbicka 1999: 409), ale też wyjaśnianie, „dlaczego tak myślą”: jakie ścieżki kognitywne prowadzą do konkretnego znaczenia językowego. Pomocna w „porządkowaniu” tych ścieżek jest metoda analizy ramowej, nawiązująca do modelu wywodzonego z psychologii poznawczej (Minsky 1980), a przede wszystkim do badań

¹ Wielu współczesnych badaczy zakłada, że u podstaw języka stoi nie tylko jednostkowa wiedza użytkowników, ale także – a w zasadzie przede wszystkim – kolektywna wiedza społeczności językowo-kulturowej.

Charles'a J. Fillmore'a (np. 1982, 1985), jego kontynuatorów i naśladowców². Słowo *szyja* może więc tu być „hasłem” otwierającym dostęp do ramy, w której funkcjonuje sieć powiązanych znaczeń, udokumentowanych utrwalonymi połączeniami wyrazowymi, konstrukcjami pochodnymi słowotwórczo, zleksykalizowanymi metaforami, konwencjonalną symboliką językowo-kulturową oraz danymi tekstowymi. Punktem wyjścia niniejszej analizy są najmocniej utrwalone wartości semantyczne, wyznaczające centrum pojęciowe opisywanej ramy. Kolejne szczegółowe konceptualizacje (subramy) odnoszą się zaś do różnych aspektów wiedzy, skorelowanej z analizowanym słowem: od subram CECH FIZYCZNYCH i FUNKCJI, poprzez subramę ZDROWIA, a następnie złożoną subramę GESTU I RELACJI MIĘDZYLUDEKICH aż po konceptualizacje związane z pojęciami ŻYCIA i ŚMIERCI.

Biorąc pod uwagę tylko dane słownikowe, nie uznamy językowego obrazu szyi za rozbudowany i złożony (nie zawiera on odniesień do rozwiniętych funkcji poznawczych lub procesów konceptualnych). Do bogatszej interpretacji dotrzemy jednak, uzupełniając bazę słownikową o źródła tekstowe³. Znaczenia tekstowe stanowią kontynuację – rozwijającą, uzupełniającą lub polemiczną wobec obrazu rekonstruowanego z danych leksykograficznych. Wpisują się więc w porządek konceptualny polszczyzny, a zarazem wzbogacają analizę o nowe elementy, istotne dla całościowego semantycznego opisu słowa.

1. WYKŁADNIKI LEKSYKALNE

Za wykładniki leksykalne analizowanej ramy pojęciowej uznają blisko-znaczne leksemy *szyja* i *kark*, kontekstowo także *gardło* i *podgardle* oraz jednostki pochodne słowotwórczo.

² Por. m.in. Tokarski 2005; Filar, Głaz 1996.

³ Uwzględnione zostały tu współczesne teksty pisane, zróżnicowane gatunkowo, stylistycznie, m.in: teksty artystyczne (poezja, proza, aforyzmy, teksty piosenek), informacje i publicystyka (zarówno drukowane jak zamieszczane w internecie), teksty reklam, ogłoszeń, poradniki, popularne kompendia wiedzy, a także – coraz popularniejsze „myśli” – krótkie autorskie wypowiedzi internautów, zamieszczane pod pseudonimami w różnych miejscach w sieci. Dla potrzeb artykułu poddano wstępnej analizie około 180 tekstów z leksemami *szyja*, *kark*, *gardło* (oraz słowotwórczo pochodnymi). Na tej podstawie udało się wyłonić wyraźne, powtarzalne kierunki konceptualizacji językowej i wybrać około dwudziestu reprezentatywnych cytatów omawianych w artykule. Osobną bazę stanowią naukowe teksty medyczne, które nie tyle są tu analizowane, ile przytaczane dla ukazania naukowej konceptualizacji ludzkiego ciała.

Aleksander Brückner (1927) sygnalizuje prasłowiańskie pochodzenie leksemu *szyja* i dodaje: ‘nazwana od chwiania się’; natomiast Wiesław Boryś (2005), uznając bliskoźnaczność wyrazów *szyja* i *kark*, komentuje:

- psł. **šbja*: „bez pewnej etymologii”, współczesne ‘szyja, kark’;
- psł. *krkǫ*: „kark, szyja’, pokrewne ze stind. *kr’kāta*- ‘kręgi szyjne’ [...] z pie. **krko* ‘kark’, od pie. *(s)*ker-k-* ‘kręcić, obracać’. Pierwotne znaczenie ‘to, co się obraca, kręci’”.

Pierwotna motywacja semantyczna opiera się zatem na ‘zdolności obracania się, kręcenia’. Dokumentuje ją również współczesna anatomia medyczna: „Drugi kręg szyjny jest zwany kręgiem obrotowym (*axis*), ponieważ tworzy oś, dookoła której obraca się kręg szczytowy wraz z głową” (Bochenek, Reicher 1990 I: 225).

Szyja to ‘część ciała łącząca głowę z tułowiem’ (Bańko 2000); oprócz tej cechy Witold Doroszewski (1958–1969) i Mieczysław Szymczak (1978–1981) dodają: ‘wspierająca się na kręgach’; zaś Bogusław Dunaj (1996): ‘u człowieka i niektórych zwierząt’ oraz ‘zwykle przewężona’. Wszyscy autorzy na pierwszym miejscu wskazują funkcję, dopiero na dalszych – charakteryzują kształt i anatomię szyi. Przede wszystkim więc *szyja* jest definiowana jako „służebna” wobec „ważniejszej” głowy. Definicje eksponują jednak również inną funkcję, określając *szyję* jako ‘część ciała, której ruchy powodują ruchy głowy’ (Wierzbicka 1975: 96). *Kark* jest natomiast definiowany jako ‘tylna część szyi granicząca z grzbietem’ (Doroszewski 1958–1969; Szymczak 1978–1981), co sugeruje relację partytywności: *kark* ‘część szyi’. Podobnie jest w podręcznikach anatomii medycznej, wyodrębniających „okolice przednią czyli *szyję właściwą* (*regio colli*) i tylną czyli okolicę karkową (*regio cervicalis posteriori* s. *regio nuchalis*) (Bochenek, Reicher 1990: 184). W języku ogólnym przednia część szyi niekiedy jest nazywana leksemem *gardło* ‘fragment szyi na wysokości gardła jako odcinka przewodu pokarmowego’ (por. Bańko 2000), jak choćby w zwrotach *złapać, chwycić, dusić kogoś za gardło*; zaś z dodatkową charakterystyką semantyczną – słowem *podgardle* ‘przednia część szyi w okolicy gardła’ lub ‘obwisła skóra pod brodą i na szyi otyłych ludzi’ (Bańko 2000).

2. ANALIZA

2.1. CECHY FIZYCZNE

2.1.1. „TOPOGRAFIA”, RELACJE PRZESTRZENNE

Ludzkie ciało to „obiekt fizyczny” o określonej „topografii” (górze – dół, boki prawy i lewy, przód – tył), a zarazem naturalny, antropocentryczny wzorzec relacji przestrzennych. *Szyja* – ‘część ciała umiejscowiona w górnej części ludzkiej sylwetki’ – jest ośrodkiem kilku somatyzmów zawierających sem przestrzenny (Krawczyk 1982: 138, Elżbieta Michow pisze zaś o wertykalnej skali metrycznej, „na której punktami [...] są zazwyczaj górne części ciała” (2008: 80). Mówiąc najprościej: wyraz *szyja* wiąże się ze znaczeniem ‘punkt odniesienia w wyznaczaniu **wysokości, głębokości czegoś względem ludzkiego ciała**’, por.: *ktos/ coś sięga komuś do szyi; woda głęboka po szyję*. Sytuację człowieka, w której ‘tylko jego głowa pozostaje nad powierzchnią’ uwypukla także zwrot *zanurzyć się po szyję*:

- (1) **Zanurzyć się po samą szyję** w gorącej wodzie wśród kojącego zapachu płynu do kąpieli – to właśnie marzenie wielu z nas po długim i ciężkim dniu.
(<https://www.wnetrzeiogrod.pl/wnetrza-2/lazienka>)

Przedstawiony tekst reklamowy wyraźnie odwołuje się do znaczenia *szyi* jako ‘wertykalnej granicy’, powyżej której (np. nad powierzchnią wody) znajduje się już tylko głowa, zwłaszcza że użyte zostaje wyrażenie przyimkowe **po samą (szyję)**, podkreślające zasięg przestrzenny czegoś (por. Bańko 2000, hasło *sam* w znaczeniu 4.).

Wyjściowy somatyczny schemat parametryczny może być przenoszony na okoliczności abstrakcyjne. Duża odległość (wertykalna) *szyi* od podłoża służy wówczas sygnalizowaniu „dużych ilości, intensywności, nierzadko nadmiernego stopnia cechy”, wyraża znaczenia „bardzo silnie, całkowicie w wysokim stopniu” (Michow 2013: 79). Sformułowanie *zanurzyć się po szyję* – może więc tworzyć metaforyczne rozwinięcie „sceny kąpieli”, jak we fragmencie recenzji autorstwa Mateusza Piesowicza, poświęconej włoskiemu serialowi:

- (2) Twórcy wcale nie upiększają tego świata, pokazując wprawdzie mnóstwo jego cudownych stron, ale jeszcze więcej paskudnych czy wręcz przerażających. I może to właśnie ten dysonans powoduje, że w „Genialnej przyjaciółce” tak łatwo **zanurzyć się po samą szyję**.
(<https://www.serialowa.pl/195965/najlepsze-nowe-seriale-2018/10/>)

Zalety recenzowanego serialu sprawiają, że odbiorca angażuje się „prawie cały”, tak jakby zanurzał ciało – *aż po samą szyję* – w przyjemnej kąpieli.

Partykuła wzmacniająca *aż* oraz wyrażenie przyimkowe *po samą (szyję)* stają się tu dodatkowymi wykładnikami intensywności. Jeśli jednak obok rzeczownika *szyja* stoją czasowniki *zabrnać, upaść, wplątać się*, to zwrot może odnosić się, po pierwsze – dosłownie do sytuacji dramatycznej, jak w tytule informacji *Jeleń uwięziony w bagnie po samą szyję* (TVN 2015), po drugie – metaforycznie do **krytycznego stopnia** uwikłania w trudne sytuacje, np.: *tkwimy po szyję w kłopotach*. *Szyja* w tych kontekstach niesie znaczenie ‘punkt krytyczny, ostateczna granica bezpieczeństwa’ (gdy tylko głowa pozostaje na powierzchni).

Szyja bywa ‘granica’ nie tylko „topograficzną” ale i sankcjonowaną kulturowo: osoba (najczęściej kobieta) *zakryta po szyję* ma zasłonięte całe ciało, z wyjątkiem szyi oraz głowy. Strój taki jest kulturowo wiązany ze skromnością (m.in. przypisany osobom stanu zakonnego).

2.1.2. WYGLĄD

Do typowego kształtu szyi odwołują się frazeologizmy: *szyja skrzypiec lutni, wąska szyja (piwniczna/ korytarza)* oraz zdrobnienie *szyjka* ‘cienka i wydłużona część czegoś, np. naczynia’ (Bańko 2000), jak w wyrażeniu *szyjka butelki*, w terminologii medycznej – *szyjka zęba* czy *szyjka kości* bądź w słownictwie technicznym, np. w reklamie wiertel dentystycznych, których „[...] **bardzo wąska długa szyjka** (tylko 1 mm!) zapewnia wyjątkowo szeroki korytarz widzenia” (<https://meisinger-endo-access-burs>; podkr. D.F.).

Utrwalony w języku model ogólny zawiera zatem cechy: **‘przewężona/ wąska, długa’**. Może on być wzbogacany o wyniki dokładniejszej obserwacji, charakterystyki i oceny człowieka, np. wyrażenia *pomarszczona, obwisła szyja* sugerują podeszły **wiek**, a do **postawy** „właściciela” odnoszą się zwroty: *być twardej szyi/twardego karku* lub *mieć twardej/sztywny kark* ‘być niezależnym, dumnym, krnąbrnym’.

Najczęściej jednak, co potwierdzają liczne dane językowe, *szyja* zwraca uwagę obserwatora jako „obiekt” oceniany według **kryteriów estetycznych** – ze względu na piękno, harmonię ludzkiej sylwetki. Negatywną ocenę sygnalizują np. wyrażenia z leksemem *podgardle* – *tluste/ zwisające podgardle*, czy z wyrazem *kark* – *grubyl/ tłustyl/ szeroki kark*:

- (3) Pan za ladą był gruby i dobrze odżywiony. Miał wielkie usta, tłuste policzki i **bardzo gruby kark**. **Tłuszcz na karku wylewał mu się** znad kołnierzyka koszuli jak nadmuchiwana oponka.

(R. Dahl: *Charlie i fabryka czekolady*, <https://books.google.pl>; podkr. D.F.)

Sformułowania *bardzo gruby kark* ‘nadmiernie otyły’, a zwłaszcza *tłuszcz wylewał się* budują obraz nieestetycznego nadmiaru tkanki tłuszczowej. Leksem *szyja* nie został tu przywołany bezpośrednio, ale zarówno jego synonim *kark*, jak i wyrażenie *kolnierzyk koszuli* nie pozostawiają wątpliwości, o jaką część ciała chodzi (kolnierzyk zapina się na szyi/ pod szyją).

Wartościowanie estetyczne przynoszą jednak głównie wyrażenia odnoszące się do fizjonomii kobiecej. Ocenie podlegają w nich: ogólna kondycja i jakość skóry – *gibka/ giętka/ gładka* vs. *zwiotczała/ pomarszczona/ obwisła/ żylasta szyja*; odpowiedni kształt i właściwa długość – *długa/ smukła/ wysmukła/ łabędzia szyja* vs. *krótka, gruba, żyrafia szyja*, niekiedy także kolor (na ogół jedynie w dawnych dziełach podkreśla się, że piękna szyja kobieca jest „jasna” – *biała, śnieżna*).

W literackich opisach pięknych kobiet często pojawia się *zgrabna/ długa szyja*:

- (4) Kręgi, jak kamienie w potoku, pulsują pod palcami. Piersi bez stanika zaskakują. **Długa szyja** jak u tancerek w *Jeziorku łabędzim*. Toczone ramiona proszą się o pieszczotę i pędzel malarza.
(J. Abramow-Newerly: *Młyn w piekarni*, wg: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/179>)
- (5) Nigdy w życiu nie patrzyłaś w lustro? Za takie włosy niejedna dałaby się sprzedać w niewolę. [...] Ładna figura, **długa szyja**, duże oczy... czego ty jeszcze chcesz?
(E. Białolejka: *Kamień na szczycie. Kroniki Drugiego Kręgu. Księga II*, wg: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/115>).

Długa szyja jest wymieniana obok takich atrybutów kobiecości, jak: *piersi, toczone ramiona, ładna figura, piękne włosy, duże oczy*, wskazujących na pozytywne wrażenia estetyczne i zarazem – na utrwalone w języku kryteria oceny atrakcyjności kobiety.

2.2. FUNKCJA

2.2.1. „PODPARCIE GŁOWY” I „PORUSZANIE GŁOWĄ”

Znaczenie ‘**punkt podparcia / miejsce osadzenia głowy**’ stanowi element wszystkich definicji leksykalnych *szyi*, jest też wpisane w strukturę związków wyrazowych, np. *mieć głowę na karku* (‘myśleć praktycznie, dobrze sobie radzić’). Potoczną intuicję potwierdza wiedza anatomiczna, zgodnie z którą części boczne pierwszego (szczytowego) kręgu szyjnego (*massae laterales*) są masywne i „przystosowane do dźwigania głowy” (Bochenek, Reicher 1990 I: 224). Wyrażenia *kręcić / pokręcić głowę, skinąć / kiwać / pokiwać*

głową, schylić / pochylić / odwrócić głowę itp. zawierają zaś oczywistą presupozycję, iż ‘ruchy głowy odbywają się dzięki ruchom szyi’.

Anatomiczny i funkcjonalny związek szyi i głowy jest na tyle oczywisty w potocznym myśleniu, że stał się podstawą gry językowej w popularnych powiedzonkach i tekstach interpretujących relacje między kobietą i mężczyzną, żoną i mężem. Punktem wyjścia może tu być określenie *głowa rodziny* tradycyjnie odnoszone do mężczyzny. Do tego nawiązuje powszechnie znane stwierdzenie: *Mężczyzna jest głową rodziny, a kobieta szyją*.

Wyrażenie *głowa rodziny* wskazuje na mężczyznę, który zgodnie z określonym modelem życia społecznego jest uważany za ‘patriarchę, żywiciela, osobę odpowiedzialną za rodzinę i podejmującą najważniejsze dla rodziny decyzje’. Kobieta zaś jest przedstawiona jako „podpora” mężczyzny, tak jak szyja jest „podparciem dla głowy”. Obraz ten uzupełnia popularna riposta: *Mężczyzna jest głową rodziny, a kobieta szyją. Ale szyja kręci głową*.

Sformułowanie *szyja kręci głową* z jednej strony odwołuje się do oczywistej funkcji poruszania głową dzięki ruchom szyi. Z drugiej jednak – dzięki zastąpieniu sformułowania *umożliwić ruchy głowy* zwrotem *kręcić cośś* ‘celowo wprawić coś w ruch’ – podważona zostaje służebna funkcja szyi wobec głowy (żony w stosunku do męża) i wyeksponowana rola części ciała, która wprawia głowę w ruch, podobnie jak kobieta kieruje działaniami mężczyzny.

Logiczną niespójność takiej interpretacji (mężczyzna – głowa, kobieta – szyja, która kręci głową) demaskuje w jednym z felietonów Sylwia Kubryńska:

- (6) Mężczyzna to głowa rodziny. Czym jest więc kobieta? Zastanówmy się. Otóż przyjęło się w potocznym nazewnictwie, że kobieta to szyja. Troskliwi pocieszają: szyja kręci głowę. Logika bez zarzutu, jeśli przyjmiemy, ile jest w szkołach lekcji religii, a ile biologii. Nauka o funkcjonowaniu układu nerwowego gaśnie przy prawdach objawionych i cudach. Kiedyś palono na stosach, bo Słońce kręciło się wokół Ziemi. Dziś szyja kręci mózgiem.

(http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,100865,17950978,Mezczyzna_to_glowa_rodziny_a_kobieta_.html)

Autorka zastępuje zdanie *szyja kręci głową* wypowiedzeniem *szyja kręci mózgiem*, przyjmując kontekstową bliskoznaczność wyrazów *głowa* i *mózg*. Sens wypowiedzi pozostaje więc pozornie niezmienny, ale w felietonie uruchomione zostają silne konotacje leksemu *mózg*: ‘organ, który steruje całym ciałem człowieka’. W ten sposób zdemaskowana zostaje pozornie, nielogiczna podstawa potocznej riposty: „szyja kręci głową”, porównanej do stwierdzenia „Słońce kręci się wokół Ziemi”. Sprawia to, iż ripostę (*szyja kręci głową*) postrzegamy jako jedynie pozorną i nielogiczną próbę dowartościowania kobiet, w gruncie rzeczy mieszczącą się w ramach skonwencjonalizowanego zespołu sądów o rolach społecznych. Ostatecznie dwa stwierdzenia: *szyja kręci głową*

i *szyja kręci mózgiem* stają się sygnałami dwóch światopoglądów. Pierwszy z nich jest osadzony w systemie wartości sygnalizowanym wyrażeniami *lekcje religii, prawdy objawione i cuda*, drugi – słowami *biologia, nauka o funkcjonowaniu układu nerwowego*. Ten drugi – światopogląd naukowy – choć może służyć demaskowaniu nieracjonalnych założeń tradycyjnego porządku, ostatecznie „gaśnie przy prawdach objawionych i cudach”. Tekst sugeruje więc, że wbrew logice (utrwalonej w znaczeniach leksykalnych wyrazów *szyja i głowa*) w walce z głęboko zakorzenionym podziałem ról (mężczyzna – głowa, a kobieta – szyja) zdrowy rozsądek oraz naukowy obiektywizm pozostają bezradne.

Nie nastąpiły tu istotne zmiany w znaczeniu badanego leksemu (*szyja*). Ujawniła się jednak jego ‘wrażliwość’ na treści, w które wyposaża go kontekst – nie tylko rozumiany jako werbalne otoczenie jednostki języka w tekście, ale także – pojmowany jako wspólna wiedza, tworząca dzisiejszą świadomość językowo-kulturową, gromadząca wspólnotowe doświadczenia, postawy i światopoglądowe polemiki.

2.2.2. ZAŁOŻYC COŚ NA SZYJĘ...

Oprócz naturalnych funkcji anatomicznych język dokumentuje również funkcję kulturowo przypisaną szyi. Wyeksponowana w górnej części ludzkiego ciała, ma też odpowiedni kształt, by można było coś na niej *zawiesić / powiesić*. Wypowiedzenie „Zalóż coś na szyję” może więc kontekstowo otwierać dostęp do skojarzeń ze stylizacją, szykiem, elegancją, co zostało utrwalone w strukturze morfologicznej rzeczownika *naszyjnik* ‘biżuteria noszona **na szyi**’ (por. też: *korale, kolia, wisiorek, szal, apaszka* itp., implikujące znaczenie ‘przeznaczone do noszenia na szyi’). Ozdoby na szyję najczęściej są przeznaczone dla kobiet: „**Naszyjniki** są jednym z najstarszych elementów biżuterii – ozdabiają **szyje kobiet** już od tysięcy lat!” (<https://yes.pl/bizuteria/naszyjniki>). Typowo ‘męski element garderoby noszony na szyi’ to *krawat*.

Inną funkcję pełni wieszanie na szyi medali za zwycięstwo, zwłaszcza w efekcie rywalizacji sportowej. *Mieć / nosić medal (złoty / srebrny / brązowy) na szyi; zakładać medal na szyję; wieszać / powiesić medal na czyjejś szyi* to zwroty oznaczające ‘sukces, triumf, zwycięstwo’, jak w tytule informacji sportowej *Dwa medale na szyi Polaka* poświęconej sukcesowi polskiego zawodnika Arkadiusza Michalskiego (<https://www.przegladsportowy.pl/podnoszenie-ciezarow/dwa-medale-na-szyi-polaka>).

W ciekawy sposób do opisanych cech nawiązuje poniższa myśl:

(7) To był tylko krótki sen, teraz znów wracam do życia z tabliczką na szyi: „Jestem Nikim”.

(<https://cytaty.info/mysli/szyja-6.htm>)

To, co *zawieszane na szyi* jest wyeksponowane w górnej, przedniej, dobrze widocznej części ludzkiej sylwetki. *Tabliczka* to zaś ‘mała płytką, taflą, na której umieszczono informację w taki sposób, by była zauważalna dla wszystkich, jak *tabliczka z nazwiskiem / z nazwą ulicy*’. Obraz „zawieszanej na szyi tabliczki” ze słowami „Jestem nikim” wyraża przekonanie mówiącego o własnej znikomości, małej wartości, które staje się tak widoczne dla otoczenia, jakby było fizycznie wyeksponowane – podane do publicznej wiadomości.

2.3. ZDROWIE

Językowy obraz zdrowia i choroby ma w dużej mierze wymiar somatyczny, co potwierdzają także i konteksty z leksemami *szyja / szyjny*, zwłaszcza: *kręgi szyjne* i *kręgosłup szyjny*. Popularne poradniki zawierają wyrażenie *ból szyi*, wiążąc je przede wszystkim z powyżej opisaną funkcją ‘poruszania głową’: „Twój kręgosłup na odcinku szyi i karku niezwykle dużo się rusza, co jest znacznym wyzwaniem dla mięśni i może prowadzić do napięć” (Wessinghage 2017: 21). Wyszukiwarki internetowe dla hasła *szyjny* podsuwają konteksty typu: *sesja przeciwbólowa na odcinek szyjny kręgosłupa; jak usunąć ból kręgosłupa szyjnego w 5 minut; usunąć bóle napięciowe kręgosłupa szyjnego; zestawy ćwiczeń na kręgosłup szyjny; ćwiczenia na kręgosłup szyjny* itp.

Także i wspomniane (w punkcie 2.2.2.) zdanie „Załóż coś na szyję” nie musi się odnosić wyłącznie do zwyczaju dekorowania i skojarzeń z elegancją. W innym kontekście może zawierać implikację: ‘załóż szalik (chustkę, apaszkę itp.), bo zmarzniesz’, podobnie w wyrażeniu *goła szyja* ‘niczym nieosłonięta’ (por. np. *X wyszedł z domu z gołą szyją, a teraz boli go gardło*).

2.4. GESTY, RELACJE MIĘDZYLUDZKIE

2.4.1. POZYTYWNE EMOCJE, BLISKA WIĘŹ, INTYMNOŚĆ

W językowej interpretacji relacji międzyludzkich leksem *szyja* występuje jako ‘część ciała pacjensa’, podczas gdy funkcję agensa pełni inny uczestnik sceny. Gesty **nakierowane** na szyję człowieka (np. dotykanie czyjejś szyi) nie są przy tym uznawane za neutralne, toteż związki wyrazowe: *obejmować / objąć / wziąć kogoś za szyję; zarzucić komuś ręce / ramiona na szyję* mówią o **pozytywnych emocjach i bliskiej, nawet intymnej, więzi** między ludźmi. Dane tekstowe potwierdzają, że najczęściej chodzi o osoby bliskie, darzące się miłością, zaufaniem, przyjaćmi, członków rodziny, np. matkę i dziecko:

- (8) O dzwonie, dzwonie lampy i głębokie przeciągle dudnienie,
 O matczyne na włosach ręce, na szyi
 (K. Iłakowiczówna 1980: *Lampa z lat dzieciennych*)

Fraza „matczyne na włosach ręce, na szyi” przywołuje obraz prostego gestu, ciepłych uczuć i bliskiej więzi. Wspomnienie matki – choć ogólne i krótkie – staje się wyraziste, niemal namacalne, dzięki odwołaniu do gestów doświadczanych bezpośrednio, fizycznie – za pomocą dotyku.

Zwrot *objąć kogoś za szyję* może też dotyczyć zachowania zakochanych, ich potrzeby fizycznego kontaktu:

- (9) i myślą przywieram do twego imienia
 tak
 jak rękoma przywieram do twej szyi
 (H. Poświatowska 1997: *Kiedy Kocham...*, s. 248)

Czasownik *przywierać* ‘przycisnąć się, przylgnąć’ w pierwszym wersie kreuje obraz usilnego powracania myślą do czyjegoś imienia. W kolejnych wersach zmiana typowej łączliwości – *przywierać rękoma do szyi* zamiast *objąć rękoma za szyję* – podkreśla mocną potrzebę bliskiego kontaktu z ukochanym, nie tylko w sferze duchowej, mentalnej („myślą przywieram”), ale również poprzez bezpośrednią, fizyczną bliskość („rękoma przywieram do twej szyi”).

Gwałtowne okazywanie uczucia wyrażane jest w polszczyźnie za pomocą utrwalonego zwrotu *ściskać kogoś (mocno) za szyję*. Uwielbienie graniczące z narzucaniem się komuś nazywają zaś dosłownie lub metaforycznie rozumiane zwroty *wieszać się, uwiesić się, zawisnąć na czyjejsz szyi / komuś na szyi*.

2.4.2. EROTYKA: ‘FIZYCZNA BLISKOŚĆ, ODDZIAŁYWANIE NA ZMYSŁY’

Choć słowniki języka polskiego tego nie eksponują, to kontekstowo nazwy gestów skierowanych na tę część ciała mają konotacje związane z erotyką. Są one sygnalizowane zwłaszcza w połączeniach leksemu *szyja* z czasownikami *pieścić, całować*, które same w sobie mogą się odnosić do bodźców natury erotycznej. Związek takich znaczeń z leksemem *szyja* ujawniają teksty:

- (10) Chcę znów poczuć Twój oddech na szyi, a w brzuchu mieć tysiące motyli.
 (<https://cytaty.info/mysli/szyja.htm>)

Motyle w brzuchu to wyrażenie odnoszące się do ‘somatycznych objawów emocji we wstępnej fazie zakochania’. Fraza „poczuć Twój oddech na szyi” dotyczy więc relacji między kochankami. Opisywana scena zakłada wkroczenie partnera w przestrzeń określaną z punktu widzenia proksemiki jako

przeestrzeń intymna (Jacko 2007); poczucie czyjegoś oddechu na szyi wymaga bowiem fizycznej bliskości partnerów oraz przekroczenia granicy intymności ich relacji.

Całowanie szyi, jako gest związany z kontekstem erotycznym, ukazane jest w kolejnym tekście z internetowego zbioru „myśli”:

- (11) Ty. Twój zapach. Dotyk Twojej skóry. Przygryziona warga. Pocałunek na szyi. Dotyk warg na rozgrzanej skórze. Smak Twoich ust... To wszystko w kolorze czerwieni; erotycznym odcieniu mojej miłości.
(<https://cytaty.info/mysli/szyja-5.htm>)

Wszystkie elementy powyższej sceny – wśród nich „pocałunek na szyi” – odnoszą się do *erotycznego odcienia miłości*, podkreślonego sformułowaniem „wszystko w kolorze czerwieni”: w praktykach społecznych i tekstach kultury czerwień jest mocno związana z miłością, zwłaszcza zmysłową (por. Tokarski 1995).

2.4.3. GESTY WYRAŻAJĄCE INTENCJE NEGATYWNE

Frazeologizmy *rzucić się / skoczyć komuś do gardła* czy *złapać / chwycić kogoś za gardło / za szyję* odnoszą się do zachowań agresywnych. Pierwszy z nich wywodzi się z obserwacji świata zwierząt, zwłaszcza scen walki i polowania:

- (12) Rysie polują najczęściej od zmroku do wschodu słońca. [...] Jeśli dopadną dużą zdobycz, **rzucają jej się do gardła**.
(https://pl.wikipedia.org/wiki/Ry%C5%9B_euroazjatycki)

Scena ataku drapieżnika może być metaforycznie przenoszona na świat ludzki, przede wszystkim – na obraz relacji interpersonalnych. Frazeologizm *skoczyć komuś do gardła* oznacza więc ‘atakować kogoś w agresywny sposób fizycznie bądź napastować werbalnie’:

- (13) Jak pyszny dywan rozpościeram
pod but zwycięzcy swoje ciało
A wbrew pokorze drgają mięśnie –
Skoczyć do gardła by się chciało
(*Pantera wolne zwierzę*, słowa: J. Ignaciuk, muzyka: S. Brzozowski, <https://czerwonytulipan.pl/tworczosc/teksty/pantera-wolne-zwierze>)

Powyższa scena przedstawia kobietę, której partner to mężczyzna określony jako *zwycięzca*, ona zaś to tytułowa *pantera wolne zwierzę*. Postawa pokory, którą przyjmuje bohaterka, stoi w sprzeczności z jej prawdziwą naturą („wbrew pokorze drgają mięśnie”), wyrażoną w słowach „skoczyć do gardła by się chciało”. Zwrot *skoczyć do gardła* sygnalizuje tu przede wszystkim

gotowość kobiety do walki o niezależność w relacji z mężczyzną, jednakże w sąsiedztwie leksemów *pantera* i *zwierzę* ożywa również obraz ataku draieżnika na ofiarę.

Scena „ataku na przeciwnika” może być za pomocą frazeologizmu *skoczyć / rzucić się komuś do gardła* przenoszona także na stosunki między społecznościami, a nawet – stosunki polityczne:

- (14) Związek Radziecki i Stany. Potęgi nieskore, żeby **skoczyć sobie do gardła**, wiedzą, co druga strona kryje w zanadrzu...
(W. Żukrowski: Kamienne tablice, wg: <https://sjp.pwn.pl/korpus>)

Z kolei zwrot *złapać / chwycić kogoś za gardło / za szyję* ‘w sposób agresywny, bezpośrednio napaść na kogoś’ jest dosłownym obrazem aktu przemocy fizycznej:

- (15) Zawodnik Washington Wizards – Bradley Beal został ukarany grzywną w wysokości 15,000\$ po tym, jak w niedzielnym meczu chwycił za gardło rzucającego obrońcę Orlando Magic – Evana Fourniera.
(<https://probasket.pl/nba-beal-zlupal-rywala-za-gardlo>)

Frazeologizm ten może jednak mieć także znaczenie metaforyczne, wówczas nie oznacza ‘walki wręcz i przemocy fizycznej’ lecz dotyczy relacji międzyludzkich, w których jedna strona uzyskuje przewagę nad drugą:

- (16) W mediach często się zapomina, że piloci, tak samo jak kontrolerzy lotów, to specyficzna grupa zawodowa. Jedyna, która jest w stanie tak wielką branżą **złapać za gardło**. Z resztą załogi przewoźnik łatwo może się porozumieć. A z nimi nie, bo nie ma ich kim zastąpić.
(<https://www.rp.pl/Opinie/180929396-Tylko-piloci-moga-zlapanie-linie-lotnicze-za-gardlo.html>).

2.5. ODEBRANIE ŻYCIA – OBRAZY ŚMIERCI

Scena związana z nastawaniem na czyjeś życie jest zamknięta w zwrotach *dusić kogoś za szyję*, *zarzucić komuś pętlę na szyję*, *nastawać na czyjąś szyję* czy *poderżnąć komuś gardło*.

Szyja określana jako *cienka*, *podłużna*, jest zarazem delikatna (niezabezpieczona tkanką kostną), a wewnątrz niej znajdują się **organa oddechowe**. Zapewne dlatego tak wiele związków wyrazowych ze słowem *szyja* (i wyrazami bliskoznacznymi) sygnalizuje dramatyczne okoliczności, niebezpieczeństwo z utratą życia włącznie, czy nazywa różne sposoby zadawania człowiekowi śmierci.

Do cech ‘cienka, przewężona, delikatna’, a zarazem do styczności z narządami oddechowymi odwołują się frazeologizmy *złapać / ścisnąć kogoś za szyję*

/ za gardło, oznaczające ‘działanie z zamiarem pozbawienia kogoś możliwości oddychania’ (*duszenie*), a nawet – ‘z zamiarem zabójstwa’.

Do cechy ‘delikatna, krucha’ nawiązują też jednostki *złamać/skręcić kark (szyję)* ‘zabić się’, *iść, pędzić, lecieć, jechać na złamanie karku / szyi, na łeb na szyję* ‘iść / pędzić / lecieć / jechać tak szybko, że jest to niebezpieczne, grozi śmiercią’ czy *karkołomny* ‘niebezpieczny i skomplikowany’.

Inne frazeologizmy z tej grupy odwołują się do podstawowej funkcji szyi jako **części ciała łączącej głowę z tułowiem**. Zazwyczaj są opatrywane w źródłach leksykalnych kwalifikatorami *dawny, przestarzały* i odnoszą się do uśmiercania człowieka przez *ścięcie głowy* ‘odcięcie głowy od reszty ciała ciosem przecinającym szyję’: *nałożyć szyją* ‘być ściętym’; *dać / położyć za coś szyję* ‘być zgładzonym za coś’; *nastawać na czyjąś szyję* ‘nastawać na czyjeś życie’. Stąd wywodzą się metaforyczne znaczenia frazeologizmów *ktoś dałby sobie za coś szyję uciąć*; *ktoś ręczy za coś utratą szyi* ‘ktoś ręczy za coś własnym życiem’. Podobne znaczenie mają również zwroty z leksemem *gardło*: *poderznąć gardło, dać / położyć za coś gardło* czy *coś (sprawa) pachnie gardłem* (‘coś / sprawa grozi karą śmierci, zagraża życiu’). *Mieć nóż na gardle* to natomiast ‘być w sytuacji bardzo trudnej, dramatycznej, być do czegoś przymuszonym okolicznościami’. W zaskakujący sposób nawiązuje do tego zwrotu poniższy tekst:

- (17) Ludzie jeździłiby ostrożniej z nożami przyłożonymi do szyi i dużo wolniej...
(<https://szukaj.cytaty.info/mysli/szyja-5.htm>)

Podstawą powyższej refleksji jest implikacja: „kierowcy jeżdżą zbyt szybko, nieostrożnie, trudno ich przekonać, by jeździli wolniej i ostrożniej”. Stąd hipoteza, że trzeba by środka ostatecznego, aby ich do tego zmusić. Ciekawa gra semantyczna toczy się między wpisaną w tekst implikacją ‘szybka i nieostrożna jazda jest niebezpieczna, grozi śmiercią’ a sformułowaniem „jeździć z nożem przyłożonym do szyi”. Jedno i drugie (nieostrożna jazda i nóż na szyi) wiąże się z zagrożeniem życia, lecz pierwszego niebezpieczeństwa większość kierowców sobie nie uświadamia, dopiero drugie może skutecznie „wizualizować” realną groźbę śmierci.

Do obrazu śmierci przez powieszenie odwołują się zwroty *założyć sznur / pętlę na szyję* ‘założyć stryczek’, *nieść szyję pod stryk / stryczek* ‘szykować się na śmierć’, mające też znaczenie metaforyczne: „Mówimy, że komuś założono pętlę (na szyję) albo że komuś zaciska się pętla (na szyi lub wokół szyi), jeśli znalazł się on w bardzo trudnej sytuacji, zagrażającej życiu” (Bańko 2000). Obraz ten bywa wykorzystywany w metaforycznych odniesieniach do trudnych dla człowieka stanów, np. lęku (por.: „Gdy pętla lęku szczelnie zaciska ci szyję” – Wojacek 1973); tłumionych emocji („Tłumić w sobie emocje, to tak jakby

wiązać sobie pętlę na szyi” – <https://cytaty.info/mysli/szyja-5.htm>); czy innych okoliczności – takich jak choćby konsumpcyjny styl życia („Pętla konsumpcji zaciska się nam na szyi” – <https://cytaty.info/mysli/szyja-9.htm>).

Podsumowanie

W powyższej analizie opis jest rozwijany: od treści podstawowych, takich jak CECHY FIZYCZNE i FUNKCJE, poprzez odniesienia do ZDROWIA i CHOROBY, aż po odwołania do RELACJI MIĘDZYLUDZKICH I GESTÓW, także do tych, które przywołują pojęcia ŻYCIA i ŚMIERCI.

Znaczenie leksykalne nie wyznacza granic opisu, lecz stanowi wyjściową bazę konceptualną – motywację dla znaczeń tekstowych, w których pełniej ujawnia się potencjał semantyczny słowa. Niektóre z nich stanowią **rozwińnięcie** treści podstawowych, inne są ich **uzupełnieniem o „brakujące” elementy**, jeszcze inne – poddają utrwalone konceptualizacje **polemicznemu oglądowi**. Wnioski te nawiązują do refleksji na temat roli konotacji tekstowych w badaniach nad językowym obrazem świata (por. Pajdzińska, Tokarski 1996; Pajdzińska, Filar 1999).

Przykładem **rozwińnięcia** może być tekstowe użycie zwrotu *zanurzyć się po (samą) szyję* („W *Genialnej przyjaciółce* tak łatwo zanurzyć się po samą szyję”). Parametryczny schemat wertykalnej granicy został przeniesiony na okoliczności abstrakcyjne, określając ‘duże zaangażowanie w jakąś aktywność’: scena „fizycznego zanurzania się po szyję” stanowi oczywistą podstawę metaforycznego rozwińnięcia tekstowego.

Uzupełnienie o treści niewypukłone / słabo widoczne w znaczeniach leksykalnych widać zaś w erotykach. Fakt, że słowniki takich znaczeń nie notują, nie oznacza, że rama pojęciowa SZYI takich komponentów nie zawiera: są one dla użytkowników języka oczywiste, mają bowiem uniwersalną podstawę doświadczeniową i mieszczą się w zbiorze „wiedzy wspólnej”, którą łatwo połączyć ze słowem w odpowiednim kontekście.

Konwencjonalne treści mogą też zostać poddane **polemicznej reinterpretacji**, jak w cytowanym fragmencie felietonu Sylwii Kubryńskiej. Tekst wykorzystuje dwie utrwalone ścieżki konceptualne: z jednej strony – wyobrażenie szyi jako „służebnej” wobec głowy (podpierającej głowę), z drugiej zaś – wiedzę o tym, że ruchy szyi wprawiają głowę w ruch. Interpretacje tekstowe mogą „podświetlać” w większym stopniu jedną („Mężczyzna jest głową rodziny, a kobieta szyją”, w domyśle: ‘jest ważniejszy, a kobieta pełni funkcję służebną’) bądź drugą ścieżkę konceptualną („mężczyzna jest głową rodziny, ale to szyja kręci głową” – w domyśle: ‘to jednak kobiety decydują

w związkach z mężczyznami”). W tekście Kubryńskiej obie te ścieżki zostały ze sobą zestawione w taki sposób, by odślonić wzajemną sprzeczność ich metaforycznych rozwinięć: szyja nie może być jednocześnie „służebna” i zarazem „ważniejsza”. Nie następuje kategoriyczna zmiana znaczeń słów *szyja* i *głowa*, ale raczej uwypuklenie niespójności sądów z nich wyprowadzanych.

Poszerzona o źródła tekstowe analiza przekonuje więc, że rama pojęciowa, w której „zanurzone” są słowa, to konstrukt otwarty, znacznie bogatszy, niż wskazują same znaczenia leksykalne. Ujawnione bogactwo znaczeń tekstowych dowodzi też, że bez rekonstrukcji obrazu nawet tak niewielkiej części ciała jak szyja językowa „somatyczna mapa człowieka” byłaby niepełna.

Literatura

- Bańko M. (red.) (2000): *Inny słownik języka polskiego*. T. I–II. Warszawa.
- Bochenek A., Reicher M. (1990): *Anatomia człowieka*. T. I. Warszawa.
- Boryś W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Brückner A. (1927): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Doroszewski W. (red.) (1958–1969): *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa.
- Dunaj B. (red.) (1996): *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- Filar D. (2013): *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*. Lublin.
- Filar D., Głaz A. (1996): *Obraz „ręki” w języku polskim i angielskim*. [W:] *Językowa kategoryzacja świata*. Red. R. Grzegorzczakowa i A. Pajdzińska. Lublin, s. 199–220.
- Fillmore Ch. J. (1982): *Frame semantics*. [W:] *Linguistic in the Morning Calm. Selected Papers from SICOL 1981*. Red. Linguistic Society of Korea. Soeul, s. 11–137.
- Fillmore Ch. J. (1985): *Frames and the semantisc of understanding*. „Quaredni di semantica”. Vol. VI, nr 2, s. 222–254.
- Hłakowiczówna K. (1980): *Wiersze*. Warszawa.
- Jacko J. F. (2007): *Proksemiczne strategie autoprezentacji*. [W:] *Problemy współczesnej praktyki zarządzania*. T. I. Red. S. Lachniewicz i M. Matejun. Łódź, s. 446–460.
- Krawczyk A. (1982): *Części ciała jako tworzywo semantycznej struktury związków frazeologicznych (na materiale gwarowym)*. [W:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. I. Red. M. Basaj i D. Rytel. Wrocław.
- Michow E. (2013): *Studia nad frazeologią somatyczną języka polskiego i bułgarskiego*. Kielce.
- Minsky M. (1980): *A Framework for Representing Knowledge*. [W:] *Frame Conceptions and Text Understanding*. Red. D. Metzging. Berlin–New York, s. 1–25.
- Pajdzińska A., Filar D. (1999): *Językowy obraz świata a teksty poetyckie*. [W:] *Język. Teoria – Dydaktyka*. Red. B. Greszczuk. Rzeszów, s. 187–196.
- Pajdzińska A., Tokarski R. (1996): *Językowy obraz świata – konwencja i kreacja*. „Pamiętnik Literacki” LXXXVII, z. 4, s. 143–158.
- Poświatowska H. (1997): *Poezja II*. Kraków.
- Szymczak M. (red.) (1978–1981): *Słownik języka polskiego*. T. I–III. Warszawa.
- Skorupka S. (1967): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. I–II. Warszawa.
- Tokarski R. (2005): *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin.
- Wessinghage T. (2017): *Skuteczne ćwiczenia doktora Wessinghage do wykonywania w domu: 17 prostych 3-minutowych ćwiczeń dla każdego w natychmiastowym działaniu: bez potu, bez wysiłku, bez przesady*. Przeł. M. Kaczmarek. Warszawa.

Wierzbicka A. (1975): *Rozważania o częściach ciała*. [W:] *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*. Red. E. Janus. Wrocław, s. 91–103.

Wierzbicka A. (1999): *Język – umysł – kultura: wybór prac*. Red. J. Bartmiński. Warszawa.

Wojaczek R. (1973): *Nie skończona kruczata*. Kraków.

Strony internetowe

Abramow-Newerly J.: *Młyn w piekarni*, <<http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/179>>, dostęp: październik 2019.

Białołęcka E.: *Kamień na szczycie. Kroniki Drugiego Kręgu. Księga II*, <<http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/115>>, dostęp: październik 2019.

Dahl R.: *Charlie i fabryka czekolady*, <<https://books.google.pl>>, dostęp: październik 2019.

Dwa medale na szyi Polaka (2018), <<https://www.przegladsportowy.pl/podnoszenie-ciezarow/dwa-medale-na-szyi-polaka>>, dostęp: wrzesień 2019.

Kubryńska S. (2015): *Mężczyzna to głowa rodziny, a kobieta?*, <http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,100865,17950978,Mezczyzna_to_glowa_rodziny__a_kobieta_.html>, dostęp: sierpień 2019.

Piesowicz M.: *Genialna przyjaciółka*, <<https://www.serialowa.pl/195965/najlepsze-nowe-seriale-2018/10/>>, dostęp: lipiec 2019.

TVN (2015): *Jeleń uwięziony w bagnie po samą szyję*, <<https://tnvmeteo.tvn24.pl>>, dostęp: wrzesień 2019.

Żukrowski W. (1994): *Kamienne tablice*, <https://sjp.pwn.pl/korpus>.

<<https://allegro.pl/kategoria/bizuteria-damska-naszyjniki>>, dostęp: październik 2019.

<<https://cytaty.info/mysli/szyja>>, dostęp: czerwiec–październik 2019.

<<https://meisinger-endo-access-burs>>, dostęp: sierpień 2019.

<<https://wkruk.pl>>, dostęp: sierpień 2019.

<<https://pozmet.pl/przewodowe>>, dostęp: wrzesień 2019.

<<https://www.wnetrzeiogrod.pl/wnetrza-2/lazienka-wnetrza-2/wanny-wolnostojace-czyli-nowoczesny-romantyzm.html>>, dostęp: wrzesień 2019.

<<https://yes.pl/bizuteria/naszyjniki>>, dostęp: wrzesień 2019.

